

31. ПСЗРИ. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1874. – Собр. II. – Т. XLV. – Отд. II. – От № 48530-49097 – 746 с. разд. паг.
32. ПСЗРИ. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1874. – Собр. II. – Т. XLV. – Отд. III. Приложения. – 906 с. разд. паг., 49 л. ил., нот.

The article is devoted to the systematization of materials of Complete Collection of laws of the Russian empire of 1861 – 1870 about the cities of Kherson, Taurida and Yekaterinoslav Provinces. It gives the chance to track the tendencies in the changes of the policy of Petersburg in relation to the region, and to its components, to pay attention at specific characters of urban processes in the South, so as at the place of these processes in the general imperial context.

Key words: urbanization, city, Southern Ukraine

УДК 94 (477)

Тетяна Кузнець

«ТРУДЫ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ КИЇВСЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ

Останніми роками в українській історіографії чітко простежується тенденція поступового відходу від так званої подієвої історії. Усе більшого поширення набуває історико-антропологічний підхід до вивчення минулого, коли в колі дослідницької уваги опиняються конкретні діячі з їх уявленнями, діяннями та позицією в суспільно-політичному процесі. Біографічні дослідження як окрема галузь історичного знання набувають все більшого значення для поглиблення національної історіографії. Адже історія країни в цілому, кожного напрямку діяльності, кожної сфери суспільного життя є персоніфікованою. Бо, як підкреслюють сучасні історики, «всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять через індивідуальний досвід. Такий методологічний підхід сприяє індивідуалізації процесу, реконструкції особистості в контексті епохи» [2, с. 4].

А тому все більше актуалізуються дослідження історії в особах. І не дивлячись на наявність значного масиву історико-біографічних досліджень, ця проблема не втрачає своєї важливості з огляду і на таку обставину. Складання повних життєписів можливе при якнайповнішому використанні джерельної бази. У зазначеному нами контексті одним з таких джерел є церковна преса, на сторінках якої публікувалося чимало біографій духовних осіб та визначних діячів культури. Тому повернення до цього джерела, виокремлення у ньому масиву біографічної інформації сприятиме активнішому введенню її до наукового обігу.

Метою даної наукової розвідки є аналіз науково-богословського щомісячного видання «Труды Киевской Духовной Академии» (1860–1917 рр.), на сторінках якого розміщувались біографічні відомості про очільників Київської єпархії. Немає потреби зупинятися на важливості

складання біографій київських митрополитів, які водночас є сторінками церковної історії, але для їх всебічного вивчення необхідним є використання інформаційного потенціалу і цього джерела. Тим більше, що в новітній історіографії все більше розширюється сфера використання життєписів церковних ієрархів [13, с. 143-146]. А це вимагає залучення усієї джерельної бази.

Відносно історіографії означеної теми, варто наголосити на тому, що загальна характеристика «Трудов Киевской Духовной Академии» давалась самими видавцями з нагоди 20-річчя та 50-річчя виходу журналу [10; 8]. Автор огляду журналу за перше двадцятиріччя Ів. Корольков відзначав, що Академія зберігала звичай робити посмертні духовні поминки і розміщувати на сторінках свого друкованого органу некрологи, в яких містились біографічні відомості. А в наступні роки в журналі все частіше з'являлись біографії визначних духовних осіб.

У річищі загальної характеристики преси Православної Церкви кінця ХІХ – початку ХХ ст. аналізує церковний журнал і А. Бойко [4]. Зокрема, у розділі «Труды Киевской Духовной Академии» як концептуальна основа преси Православної Церкви кінця ХІХ – початку ХХ ст.» дослідниця робить загальний огляд цього видання, визначає провідні тенденції та жанрову спрямованість публікацій, виокремлює особливості тематики і проблематики тощо [4, с. 23-49]. Але проблема біографічних публікацій на шпальтах цього церковного видання автором спеціально не досліджувалась.

А загалом, необхідно наголосити на тому, що в історіографії відсутні окремі дослідження про біографічні публікації часопису та їхнє національно-духовне значення. А між тим, за час свого існування журнал видрукував чимало біографічних портретів київських митрополитів та інших високопосадовців церковної ієрархії, які довголітньою і сумлінною працею здобули шанування численної пастви, мали неабиякий вплив на національно-духовне життя народу, слугували взірцями у відстоюванні православ'я та принципів загальнолюдської моралі. Окрім того, в біографічних публікаціях журналу висвітлювалися різні сторони минулого та сучасного йому життя України. Це відомості про стан культури та освіти народу, різноманітні статистичні дані про чисельність Київської єпархії, про землеволодіння, про освітні заклади, храми тощо. Тому вивчення та використання життєписів київських ієрархів має загальноісторичне та загальнокультурне значення. Отже, актуальності означеній темі додають її маловивченість та необхідність використання біографічних публікацій у підготовці узагальнюючих історичних праць.

Після таких загальних вступних зауваг підкреслимо, що у нашому дослідженні виділено два пріоритетні напрямки. По-перше, це загальний огляд «Трудов Киевской Духовной Академии» (далі – ТКДА) за весь період їх виходу з метою з'ясування кількості біографічних публікацій. А по-друге, це систематизація та аналіз біографічного матеріалу, розміщеного на сторінках ТКДА, з метою визначення його інформаційного потенціалу як

джерела для подальшого використання при підготовці історії Церкви в Україні.

Повний комплект усіх випусків ТКДА видрукований упродовж 1860–1917 рр. Тобто 57 років Київська Духовна Академія випускала це науково-богословське щомісячне видання. А якщо нагадати слова протоієрея П. Тихвінського, що Київська духовна Академія була оточена у народній свідомості ореолом світла, благочестя та істини, а загалом цей навчальний заклад був релігійним центром України, то можна безпомилково твердити, що ТКДА справляли величезний вплив на історію, розвиток богослов'я, філософії, журналістики в Україні. Найповніша історія створення ТКДА викладена у названій вже праці професора Академії І. Королькова «До двадцятиріччя журналу «Труды Киевской Духовной Академии» [10]. Не переказуючи її, відразу підкреслимо, що у своєму розвитку цей друкований орган пройшов кілька етапів і перетворився у генератора концептуальних засад існування православ'я в Україні, що мав значний вплив на суспільне життя України.

Біля джерел виникнення часопису був ректор Київської духовної Академії архімандрит Антоній, який виробив концепцію і склав програму видання, окреслив мету та завдання журналу. А редакторами ТКДА були: архімандрит Іоанікій (Руднев) – 1860 р; у 1861–1878 рр. – архімандрит Філарет (Філаретов); у 1878–1883 рр. – єпископ Михаїл (Лузін); у 1883–1889 рр. редагував видання архімандрит Сильвестр; у 1890–1905 рр. журнал виходив під редакторством професора КДА В. Певницького; у 1906–1910 рр. редактором був В. Рибінський; у 1910–1914 рр. цю посаду обіймав Д. Богдашевський, а останнім редактором ТКДА перед заборонаю на кілька десятиліть був М. Гроссу, що виконував ці обов'язки з 1914 до 1917 року. Увесь редакторський склад журналу характеризував високий інтелектуальний потенціал, підсилений освітянськими традиціями Києво-Могилянської академії. У загальній характеристиці журналу варто відзначити, що публікації суто наукової проблематики доповнювалися матеріалом суспільно-політичної тематики, гострими публіцистичними статтями, концептуальним висвітленням проблем громадського життя тощо. І хоча у програмі-анонсі відзначалося, що ТКДА мають складатися з двох відділів: у першому будуть друкуватися праці св. Отців Церкви, а у другому – статті вченого змісту за предметами, які входять виключно або переважно у коло вищих духовно-навчальних закладів, та все ж така академічна програма не завадила звертатися до нагальних проблем тогочасного суспільства, висвітлювати їх соціально-філософське підґрунтя, глибоко аналізувати ключові аспекти суспільного життя.

По двох десятиріччях виходу ТКДА була переглянута загальна концепція журналу і було визначено, що він мусить служити задачам суспільної, моральної і релігійної просвіти, а тому має бути органом загальнодоступним для освіченої аудиторії, а не фаховим науковим, призначеним лише для школи. Тому один із напрямків концепції журналу

визначався тим, що представники релігійної просвіти мусять дбати про зміцнення у народі релігійно-морального духу. Цим визначалась притаманна представникам київської філософсько-духовної школи увага до моральних екзистенційних аспектів буття, до пошуків місця людини в суспільстві тощо. Тому на сторінках ТКДА значним був світський компонент, аналіз подій суспільно-політичного життя, високого гатунку публіцистика. Значну частину публікацій журналу займала історична біографістика.

Побіжно нагадаємо, що біографічний жанр як окремих дослідницький напрямок виокремився задовго до появи ТКДА. Ще на початку XIX ст. єпископ Амвросій Орнатський збирав біографічні відомості про ієрархів Російської Православної Церкви. А детальну інформацію про життя і діяльність української церковної православної еліти, яка очолювала Київську єпархію, опублікував київський митрополит Євгеній (Болховітінов) у 1820-х роках. Саме його вважають засновником напряму української історичної церковної біографістики. Його виклад історії церкви в Україні здійснено через висвітлення історії вищої церковної ієрархії – київських митрополитів та архімандритів Києво-Печерської Лаври.

З появою ТКДА та інших церковних періодичних видань напрямок церковної біографістики стає більш масштабним. На сторінках часопису були опубліковані біографічні матеріали про 14 київських митрополитів. Ці публікації умовно можна представити такими групами: 1) історико-біографічні нариси про київських ієрархів XVIII ст.; 2) прижиттєві публікації про діяльність митрополитів в освітянській сфері, у річищі зміцнення єпархії, їх реформаторська активність, матеріали про новопризначених митрополитів, ювілейні публікації; 3) некрологи та спогади сучасників про діяльність митрополитів. Більші чи менші за обсягом ці публікації містять біографічні матеріали, описи Київської єпархії, аналіз стану освіти тощо. Якщо досліджувати ці матеріали за хронологією діяльності митрополитів, то складається досить повне уявлення про їх життєвий шлях до приходу на Київську митрополичу кафедру, про стан єпархії, про пріоритетні напрямки їхньої діяльності, про їх духовний спадок і вплив на духовне життя тогочасного суспільства.

Стосовно першої, виділеної нами, групи публікацій, то варто відзначити досить ґрунтовні матеріали А. Риболовського про Варлаама Ванатовича [18], протоієрея П. Орловського про Рафаїла Заборовського [15] та Арсенія Могилянського [14], І. Граєвського про Тимофія Щербацького [5], Ф. Рождественського про Самуїла Миславського [17]. Ці історико-біографічні нариси друкувались у 2 – 6 номерах ТКДА і, як правило, мали схожу структуру. Спочатку наводилися відомості про час, місце народження, період навчання та діяльність до вступу на Київську митрополичу кафедру, далі, як правило описувалась Київська єпархія, потім висвітлювалась реформаційна чи просто організаторська діяльність митрополита і окремо описувалась його увага до Київської Академії. Тому кожен такий нарис є досить інформативною сторінкою історії Православної Церкви в Україні, так як

окрім чисто біографічних відомостей містить ґрунтовний огляд Київської єпархії в цілому. До того ж, чотири з шести названих нарисів написані на початку ХХ ст. А це означає, що розкриваючи напрямки діяльності очільників Київської єпархії другої половини ХVІІІ ст., їх автори використовували значну кількість джерел та оперували уже сформованими оцінками місця та ролі у суспільному житті того чи іншого митрополита.

У перші десятиліття ХХ ст. були опубліковані ще два історико-біографічні нариси про київських митрополитів першої половини ХІХ ст. Це публікація В. Чеховського про митрополита Гавриїла Банулеско-Бодоні [22] та С. Карпова про київського митрополита Євгенія Болховітінова [11]. Це великі за обсягом та ґрунтовні історичні дослідження, які окрім відомостей біографічного характеру містять статистичні матеріали, витяги з указів Св. Синоду про зміни організаційної структури єпархії, розлогі описи окремих храмів та чимало інформації про Київську Академію тощо. Вони теж увібрали уже сформовану суспільну оцінку діяльності названих митрополитів і цим викликають значний інтерес. А якщо зважити і на те, що обидва нариси були опубліковані напередодні революційних потрясінь (1904 – переддень Російської революції 1905–1907 рр. та 1913–1914 – переддень Першої Світової війни), то ймовірно, висвітлення життєвого шляху та подвижницької діяльності першоієрархів Православної Церкви в Україні мало слугувати взірцем служіння великій ідеї, а загалом, встановленню суспільного спокою та збереження стабільності.

Прижиттєві публікації про діяльність київських митрополитів найчастіше готувались з нагоди призначення їх на київську кафедру або ж на вшанування ювілейних дат священнослужіння. Такими, наприклад, були матеріали прот. Ф. Тітова про митрополита Флавіана з нагоди 25-річчя митрополичої діяльності в Києві [20] чи публікації Б. а (автор не встановлений – авт. Т.К.) про митрополита Іоанікія, присвячені п'ятдесятиріччю його архіпастирського служіння [9]. В таких ювілейних публікаціях аналізувався сучасний стан Київської єпархії, відзначалися досягнення ювілярів на освітянській ниві, у плані покращення матеріального стану та побуту парафіяльного духовенства, їх піклування православними храмами і увага до Київської академії. Тут же наводились біографічні дані митрополитів до вступу їх на Київську митрополичу кафедру. Цінність таких публікацій в тому, що вони писалися сучасниками, а відтак відображали найперші оцінки діяльності найвищої духовної еліти України.

Біографічні відомості київських митрополитів наводились і в некрологах. Окрім оцінки діяльності та заслуг конкретної особи, некрологи містили і біографічні довідки. Традиційний стиль некрологічного жанру не заважав авторам знайомити читачів часопису з життєписом людей, які своєю подвижницькою працею долучали суспільство до високих духовних засад. Серед публікацій некрологічного характеру були такі, що публікувалися відразу після смерті особи, наприклад: некрологи, складені Ф. Тітовим про Митрополита Київського і Галицького Флавіана [21], митрополита Феогніста

[19] чи А. Дмитрієвського про митрополита Іоаннікія [7], або некрологи про митрополитів Арсенія [6] та Платона [1]. Вони, як правило, невеликі за обсягом і містять більше оцінок діяльності, ніж біографічних відомостей поринувших у вічність архіпастирів. Але були ще й досить розлогі за обсягом спогади про покійних очільників Київської єпархії, які друкувалися до днів пам'яті почивших у Бозі. Наприклад, з нагоди 50-річчя з дня смерті Високопреосвященного Філарета, Митрополита Київського, у 1908 році опубліковані матеріали некрологічного характеру, які містять і біографічні відомості [12]. Або досить детальні спогади Василя Певницького про покійного митрополита Арсенія, які зайняли більше двохсот сторінок у чотирьох книгах ТКДА [16]. Хоч некрологічний жанр публікацій передбачив більше увиразнення заслуг покійників, та все ж і ці матеріали можуть прислужитися для складання повних життєписів першоієрархів Православної Церкви в Україні. Адже це були люди, які своєю сумлінною пастирською працею здобули шанування своїх співвітчизників. Публікація матеріалів про них на шпальтах «Трудов Киевской Духовной Академии» мала потужний вплив на національно-духовне життя українського народу. Не втрачає свого значення і дотепер виховний потенціал опублікованих матеріалів, особливо в частині сюжетів про їх наполегливість у відстоюванні православ'я, про безкорисливе служіння церковним ідеалам, про чесноти святих отців, про високий рівень духовної освіти, який дозволяв поринати у наукову працю тощо. Ці матеріали є переконливим свідченням високого рівня духовної освіти в Україні, стрункості організації церковної структури і, взагалі, місця Православної Церкви у тогочасному суспільстві, ролі Київської митрополії у структурі Російської Православної Церкви. Тому ці матеріали вимагають не просто вивчення, а доповнення і популяризації.

Насамкінець підкреслимо, що складання повних життєписів духовної еліти українського народу слугуватиме збагаченню його історії. А публікації «Трудов Киевской Духовной Академии» про київських митрополитів є потужним джерелом для укладення таких життєписів.

1. А.Б.-въ. Высокопросвященный Платон, митрополит Киевский и Галицкий (1803–1891 гг.) // Труды Киевской Духовной Академии (далі ТКДА). – 1891. – Ноябрь. – С.1-20.
2. Алексієвиць Микола. Українська історична біографістика: нове бачення // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 2. – Тернопіль, 2005. – С. 4-7.
3. Белгородський А. Краткая биография Иерофея Малицкого до вступления его на кафедру Киевской митрополии // ТКДА. – 1900. – Август; 1901. – Февраль-Август.
4. Бойко Алла. Періодичні видання Православної Церкви в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2004. – 80 с.
5. Граевський І. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий // ТКДА. – 1910. – Январь-Октябрь; 1912. – Февраль. – С. 210-227.
6. 27 апреля 1876 г. скончался Митрополит Киевский и Галицкий Арсений // ТКДА. – 1876. – Май. – С. I-IV.

7. Дмитриевский А. Памяти в Бозе почившего высокопреосвященного Иоанникия, Митрополита Киевского и Галицкого, первенствующего члена Св.Синода, скончавшегося 7 июня 1900 г. // ТКДА. – 1900. – Июль. – С. 311-333.
8. К пятидесятилетию журнала «Труды Киевской Духовной Академии» // ТКДА. – 1909. – Декабрь. – С. 695-700.
9. К 7 ноября 1899 г. (50-летний юбилей митрополита Иоанникия) // ТКДА. – 1899. – Ноябрь. – С. 291-299.
10. Корольков И. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской Духовной Академии» // ТКДА. – 1881. – Январь; март; сентябрь; 1882. – Май, август.
11. Карпов С. Евгений Болховитинов, как митрополит Киевский // ТКДА. – 1913. – Июль-сентябрь; 1914. – Январь-октябрь.
12. Л.С.М. Памяти Высокопреосвященного Филарета, Митрополита Киевского // ТКДА. – 1908. – Январь. – С. 104-117.
13. Мельник Н.І. Використання життєписів церковних ієрархів при вивченні історії регіонів України // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т. 3. – С. 143-146.
14. Орловский Петр. Материалы для биографии митрополита Арсения Могилянского // ТКДА. – 1894. – Июнь-июль, октябрь.
15. Орловский П.И. Сказание о блаженном Рафаиле Митрополите Киевском // ТКДА. – 1908. – Июнь-июль.
16. Певницкий Василий. Воспоминания о покойном митрополите киевском Арсенки // ТКДА. – 1876. – Август-сентябрь; 1877. – Январь-июль.
17. Рождественский Ф. Самуил Миславский, Митрополит Киевский // ТКДА. – 1876. – Апрель-октябрь; 1877. – Апрель. – С. 4-39.
18. Рыболовский А. Варлаам Ванатович, Архиепископ Киевский, Галицкий и Малыя России // ТКДА. – 1908. – Май-сентябрь.
19. Титов Ф. Высокопреосвященный Феогнист, митрополит Киевский и Галицкий // ТКДА. – 1903. – Февраль. – С. I-XXIX.
20. Титов Ф. Двадцатипятилетие архипастырского служения высокопреосвященного Флавиана, Митрополита Киевского и Галицкого // ТКДА. – 1910. – Март. – С. I-X.
21. Титов Ф. Высокосвященный Флавиан, Митрополит Киевский и Галицкий // ТКДА. – 1915. – Декабрь. – С. 349-362.
22. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.) // ТКДА. – 1904. – Июль-октябрь.

The article about the Kievan metropolitans, published in «Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii» during the whole period of their existence (1860-1917) has been analysed. It turns out that except for biographic information, they contain the considerable part of historical information. This kind of information enables outlining the figures of hierarchs of the Kievan metropoliya, which made a spiritual elite and had a considerable influence on consciousness of people.

Key words: «Trudy Kievskoy Dukhovnoy Akademii», Kievan metropolitans, Kievan metropoliya, spiritual elite.